

מכתלי בית הדין

תשובות אקטואליות
בענייני חושן משפט
על הפרשה

גיליון שכ"ה, פר' וישלח תשפ"ו

משולחנו של הגאון
רבי מנחם מנדל
פומרנץ שליט"א
ריש מתיבתא 'עוז והדר'

גדר קטן בנזק

בסיפור של יעקב, אם אכן היה בגדר 'קטן' בעת שגרם לנזק, לא ניתן לחייבו על מעשהו. אף שלמען כפרתו או ממידת חסידות ראוי לו לשלם, מדין תורה אין עליו כל חיוב.

מתי נחשב גדול

עתה יש לברר בנידון דידן, האם יש לחוש שמא יעקב, אף שהגיע לכלל שלש עשרה שנה, עדיין אינו בגדר גדול לענייני ממון. בביאור מהות הגדלות כתב בפירוש רש"י (נזיר כט: ד"ה ורבי יוסי), כי 'איש' משמעו מבן שלש עשרה שנה ולא פחות מכך. שכן

בשו"ת נודע ביהודה (מהדורא קמא חושן משפט סימן ד) דן בשאלת יתומה בת ארבע עשרה שהביאה סימני גדלות, ובהיותה בת י"ב שנים נתקשרה לשידוך בלא רשות האפוטרופוס. שאל השואל אם יש ממש במעשה שעשתה אז, או שמא רשאים האפוטרופסים לבטלו ולעשות שידוך אחר

לא מצינו בכל התורה מי שקרוי 'איש' בפחות מגיל זה, אולם מצינו שכן שלש עשרה כבר נקרא 'איש', כמו שכתוב (בראשית לד כה) 'ויקחו שני בני יעקב שמעון ולוי איש חרבו', והרי ידוע ששמעון ולוי באותה שעה היו בני שלש עשרה שנה, והרוצה לחשב יצא ויחשב. על המשנה (אבות פרק ה משנה כא) 'בן שלש עשרה למצוות', ביאר רש"י כי 'גדול' היינו מבן שלש עשרה, מפני שמי שהביא שתי שערות נכנס לכלל מצוות מן התורה, והוא הלכה למשה מסיני. וחכמים שיערו כי הבאת שתי שערות היא בגיל שלש עשרה, ולכן מכניסים את הנער לאותה שעה לקיום מצוות. מאותו זמן ואילך מוחזק הוא בסתמא שכבר הביא שתי שערות, ככל רוב התינוקות. אולם במקום שיודעים בביורור שלא הביא

עבירות שבין אדם למקום והן על אלו שבין אדם לחברו.

מידת חסידות ותיקון המעשה

אף לענין התשלום, מצאנו כי אף שמעיקר הדין פטור, מכל מקום ראוי שיעשה דבר לכפרה. כך כתב בתרומת הדשן (פסקים וכתבים סימן סב) לגבי קטן שקילל את אביו בילדותו: אף שאינו בר עונשין ופטור, מכל מקום טוב שיקבל על עצמו דבר לכפרה, כי סימן רע הוא לקטן שנעשו מכשולות על ידו. על דרך זו פסק הרמ"א (אורח חיים סימן שמג סעיף א), כי אף על פי שאין חובה לשוב בתשובה על חטאים שעשה בקטנותו, מכל מקום טוב הדבר שיקבל על עצמו איזה דבר לתשובה וכפרה.

בשו"ת שבות יעקב (חלק א סימן קעז) כתב כי אם אמנם מן הדין הקטן פטור, אך בדיני שמים חייב, אלא שמושם דיני שמים אינו צריך לשלם את כל מה שהזיק, ודי במה שישלם שיעור מסוים מתוך הנזק ומשום כפרה. ובספר חסידים (סימן

תרצב) הוסיף כי כשיגדל הקטן, יש לו לשלם על כל העוונות שיזכור, מלבד אם היה קטן מאד. וכן אדם שהיה חכם ונטרפה דעתו ואחר כך נטרפא, כל הנזקים שיעידו עליו שעשה בעת שדעתו הייתה טרופה עליו, אף אם הוא פטור בבית דין, מציידו הוא חייב לשלם. וכתב השבות יעקב שהמעין בדברי ספר חסידים יראה שחייב לשלם כל מה שהזיק לכשיגדיל ולא רק שיעור מסוים ומשום כפרה, וכתב שיש לומר שדבריו אינם רק משום לצאת ידי שמים, אלא ממידת חסידות או מחמת שממון הגניבה מצויו בידו.

מכאן עולה כי קטן שהזיק ולאחר מכן הגדיל, ראוי לו לשלם למען כפרתו או ממידת חסידות, אך אין עליו חיוב מדין תורה ואי אפשר לאכוף עליו את התשלום. על כן,

שכונת רמת בית שמש, שוכנת קהילה חרדית צעירה ותוססת. בבניין דו-קומתי גרים משפחות אברהמוביץ' ופרידמן, שכנים המכירים זה את זה שנים רבות. בקיץ תשפ"ה, במהלך ימי בין הזמנים, התרחש מאורע מעניין שהעסיק את הרבנים והדיינים המקומיים.

יעקב אברהמוביץ', בחור צעיר כבן שלש עשרה, שיחק בחצר הבית עם חבריו. במהלך משחק סוער, הוא השליך אבן שפגעה בטעות בחלון ביתו של אפרים פרידמן. השכן מהקומה השנייה. האבן גרמה נזק כפול: שברה את זגוגית החלון ופגמה בתריסים המותקנים סביבו. אפרים פרידמן, שהיה אברך בכולל מקומי, דרש ממשפחתו של יעקב לשלם את מלוא דמי הנזק.

אלא שכאן התעוררה מחלוקת מעניינת: האם יעקב שיתכן שהוא עדיין ב'קטן', פטור מתשלום הנזק?

תשובה:

קטן שהזיק

בדין קטן שהזיק, מצאנו במשנה (בבא קמא פז.) כי קטן שחבל באחרים פטור, ואילו אחרים שחבלו בו חייבים. וכן נפסק להלכה בשולחן ערוך (סימן שמת סעיף ה), קטן שגנב אינו חייב לשלם אף לאחר שיגדיל, וכן קטן שהזיק, אם טוען אדם את הקטן בדבר נזקים וחבלות, אף אם מודה הקטן, ואף אם יש בידו ממון לשלם, פטור הוא מתשלומים, ואף לאחר שהגדיל אין עליו חיוב לשלם (סימן צו סעיף ג). וכן קיימא לן עוד (שם סימן תכד סעיף ח) קטן שחבל באחרים, פטור.

על אף שהקטן פטור, התייחס הב"ח (אורח חיים סימן שמג) לנדבך המוסרי של העניין, וכתב שמכל מקום הוא בכלל מה שנאמר (משלי יט ב) 'אם בלא דעת נפש לא טוב'. היינו אף על פי שמעשהו נעשה בלא דעת, מכל מקום אינו טוב לנפש, שכן המשיך על עצמו טומאה מצד הרע. על כן, ראוי לקטן כשיגדל שישלם בתשובה על מעשיו, הן על

שתי שערות, אף אם מלאו לו שלש עשרה שנה, אינו נזקק למצוות מן התורה אלא מדין חינוך מדרבנן בלבד.

נמצא, שלפי דברי רש"י גיל שלש עשרה עצמו איננו גיל הגדלות אלא סימן בלבד לכך שכבר הביא שתי שערות, והעיקר הוא מציאות הבאת השערות. לפי זה יש לומר שהדרשה מן הכתוב 'איש חרבו' אינה אלא אסמכתא בעלמא, ואילו עיקר הדין הוא בהבאת שתי שערות. [וראה בשו"ת הרא"ש

מכאן עולה כי קטן שהזיק ולאחר מכן הגדיל, ראוי לו לשלם למען כפרתו או ממידת חסידות, אך אין עליו חיוב מדין תורה ואי אפשר לאכוף עליו את התשלום. על כן, בסיפור של יעקב, אם אכן היה בגדר 'קטן' בעת שגרם לנזק, לא ניתן לחייבו על מעשהו. אף שלמען כפרתו או ממידת חסידות ראוי לו לשלם, מדין תורה אין עליו כל חיוב

(כלל טז), שנשאל מנין שבן שלש עשרה ויום אחד הוא בר עונשין, והשיב כי הלכה למשה מסיני היא, ובכלל מה שנאמר (סוכה ה:): 'שיעורין חציצין הלכה למשה מסיני'.

חזקה דרבא בדיני ממונות

בגמרא (נדה מו.) אמר רבא, שקטנה שהגיעה לשנותיה אינה צריכה בדיקה, מפני שחזקה הביאה סימנים. מכאן נקבעה 'חזקה דרבא', שכל שהגיע לכלל שנים, מוחזק הוא שהביא שתי שערות, ודינו כגדול לכל איסורי התורה. נמצא אפוא כי אף שצריך בעצם את השערות, מכל מקום בהגיעו לכלל שלש עשרה, חזקה היא שכבר הביאין.

ברם, לענין עדות הדין שונה. נפסק בשולחן ערוך (סימן לה סעיף א), כי קטן פסול להעיד עד שביא שתי שערות אחר י"ג שנים גמורות. ואם שהו זמן רב ולא בדקוהו עד לאחר גיל שלש עשרה, ובדקוהו ונמצאו לו שתי שערות, הרי הוא בחזקת גדול משעה שנעשה בן שלש עשרה. ואם נתמלא זקנו, שוב אינו צריך בדיקה. למדנו מכאן, כי לענין עדות, לא סומכים על חזקה דרבא בלבד, אלא יש צורך בבדיקה. כל שלא נבדק, אף שמלאו לו שנותיו, אין מוציאין ממון על פיו.

בשו"ת נודע ביהודה (מהדורא קמא חושן משפט סימן ד) דן בשאלת יתומה בת ארבע עשרה שהביאה סימני גדלות, ובהיותה בת י"ב שנים נתקשרה לשידוך בלא רשות האפוטרופוס. שאל השואל אם יש ממש במעשה שעשתה אז, או שמא רשאים האפוטרופוסים לבטלו ולעשות שידוך אחר. בתשובתו האריך לבאר את גדרי גדלות השנים וחזקה של שתי שערות, וכתב שבמידה והיתומה עומדת בקישור ורצונה

לקיים את השידוך, פשיטא שמעשה קיימים. אך אם חזרה בה, קשה לחייבה בקנס מחצי הנדן, שהרי אפשר שבשעת השידוך עדיין לא הביאה שתי שערות, ובענייני ממון אין אנו הולכים אחר הרוב, לפי שהמוציא מחבירו עליו הראיה, ואין מועיל כאן חזקה דרבא. זהו גם טעמו של הדין בענייני עדות, שצריך בדיקה ממש ולא סומכים על החזקה, שהרי לא נוכל להוציא ממון על סמך עדות זו.

מכל זה עולה כי אף שהגיע הנער לכלל שלש עשרה שנה, לענין הוצאת ממון אין סומכים על חזקה דרבא בלבד, אלא יש צורך בראיה ברורה שהביא שתי שערות, ורק אז נחשב לגדול גמור גם בדיני ממונות.

מעשה בני ברק שרצו לבדוק

בגמרא (בבא בתרא קנד:): סופר מעשה בני ברק, באחד שמכר מנכסי אביו ומת. באו קרוביו וערערו, באמרם כי היורש המוכר היה קטן בשעת מיתתו, וממילא מכירתו אינה מכירה. שאלו את רבי עקיבא אם רשאים הם לבדוק אחר מיתתו אם הביא שתי שערות, והשיב להם שאין רשאים לנוולו, ועוד שסימנים עשויים להשתנות לאחר מיתה.

והקשו התוספות (שם ד"ה ועוד), מדוע לא סמכו על חזקה דרבא, שכיון שהגיע לכלל שנותיו, חזקה שהביא שתי שערות, ואם כן מה ראו לבקש בדיקה אחר מיתה. ותירצו, שאפשר שבאותו מקרה ידעו שעדיין לא הגיע לכלל סימניו ורק ביקשו לבדוק לאחר מכן.

מדברי התוספות מבואר, כי מצד עצמו היה מקום לומר שחזקה דרבא מועילה אף להוציא ממון, אלא שבסיפור ההוא הקרובים דרשו לבדוק בפועל בעקבות ידיעתם, ולכן נזקקו לשאלה זו.

ואכן במחנה אפרים (אישות סימן א) כתב בשיטת התוספות, שחזקה דרבא מועילה אף להוציא ממון, אלא שלכתחילה אין סומכים עליה. ולכן, בדיני ממונות יש לכתחילה לבדוק אם הביא שתי שערות, ורק כשאי אפשר לבדוק, נסמכים על חזקה דרבא. [וכן כתב בדעת התוספות בשו"ת נודע ביהודה (קמא אבה"ז סימן סא). אמנם בנוגע ביהודה שהובא לעיל (מהדורא קמא חו"מ סימן א) ביאר דברי התוספות באופן שיעלה יפה עם

הכרעתו שם שחזקה דרבא אינה מועילה להוציא ממון. וראה בשו"ת עין יצחק (ח"א אבה"ע סימן מג ענף ו אות ג) שכתב שהעיקר כמו שכתב הנודע ביהודה בחלק אבן העזר, ושכן גם דעת האגודת אזור בדרוש עמק ההלכה לבר מצוה, וכתב בטעם שסומכים להוציא ממון על פי חזקה דרבא, לפי שרק מיעוט דמיעוט אינם מביאים סימנים עד גיל שלש עשרה].

ואולם, בשיטה מקובצת (שם) תירץ על קושיית התוספות בשם הרא"ש, שיש לומר שאף על פי שמועילה חזקה דרבא להחשיב את הבא לכלל שנים כגדול, מכל מקום לענין הוצאת ממון אין היא מועילה. וכן דעת הרבה אחרונים לדינא שחזקה דרבא אינה מועילה להוציא ממון, וכתבו לפרש גם דעת תוספות באופן אחר. [ומהם שו"ת חמדת שלמה (אהע"ז סימן יג אוח ל), שו"ת נטע שעשועים (אבה"ע סימן סז ד"ה אמנם), שו"ת גור אריה יהודה (אבה"ע סימן כז ד"ה והנה), שו"ת גליא מסכת (אבה"ע סימן יד ד"ה ועיקרן), שו"ת תורת חסד (או"ח סימן א אוח ה), שו"ת בית שלמה (או"ח סימן סו), שער משפט (חו"מ סימן לה ס"ק טו), שו"ת כתב סופר (או"ח סימן ח ד"ה ומה), שו"ת רבי אליעזר גורדון (סימן כב ס"ק ז) ועוד]. ובחזון איש (אבן העזר סימן קיד ס"ק יד) כתב שצריך לומר בכוננת התוספות, שבסיפור שם בדקוהו אחר מיתה, ולכן היה מועיל חזקה דרבא, אף שבעלמא אנו נוקטים שהסימנים עשויים להשתנות אחר מיתה, מכל מקום בצירוף החזקה יש להם תוקף.

נמצא שנחלקו רבותינו אם חזקה דרבא מועילה גם לענייני ממון. לדעת השיטה מקובצת, אינה מועילה, ולדעת התוספות על פי המחנה אפרים, יש אפשרות שתועיל. מעתה יכול הנתבע לומר קים ליה כדעת הסוברים שאין מוציאים ממון מחמת חזקה דרבא בלבד.

פסק ההלכה

לפי האמור, בנידון דידן אין התובע יכול להוציא ממון מידי הבחור בטענה שחזקה דרבא קובעת אותו כגדול, שהרי ניתן לטעון קים ליה כהפוסקים שאין מוציאים ממון על פי חזקה זו. אמנם אם היה התובע מוחזק כבר בממון של הבחור, כגון בשכר עבודתו, רשאי הוא לעכב בידו את שכרו כנגד ההיזק, בטענת 'קים לי' כהפוסקים הסוברים שחזקה דרבא מועילה אף להוציא ממון.

